

i s najvećim brojem različitih medija i tehnika.

Slijede cjeline *Pogreb Isusov, Pietà, Krist na odru* i *Za križem*, čime završava pregled izloženih radova, a nakon nje ga se predstavlja tekst od tri stranice, potpuno posvećen već spomenutoj skulpturi *Ecce homo* švicarske autorice Marcello, izložene na pariškom Salonu 1875.

Prije popisa literature i kataloga djela, ukratko su još predstavljeni životopisi svakoga od petnaestero autora/ica.

Ova publikacija (i izložba) pruža vrijedan uvid u različite individualne poglede na Kristovo djelo otkupljenja, ali također »potiče se promatrača na unutarnji mir i kontemplaciju doživljavanjem Kristove muke i ključnih trenutaka njegova otkupiteljskog puta«.

Vlado Škorić

Mirja Jarak, *Crkvena arhitektura 7. i 8. stoljeća. Uvod u studij predromanike*, Književni krug, Split, 2013, 302 str.

Pred čitateljima je još jedno izdanje Književnoga kruga iz Splita čija je bogata izdavačka djelatnost upotpunjena novim i vrijednim naslovom. Autorica Mirja Jarak izvanredna je profesorica Odsjeka za arheologiju Filozofskoga fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. »Ideja o pisanju knjige koja će biti posvećena crkvenoj arhitekturi 7. i 8. stoljeća, nastala je spontano, u okvirima opsežnijeg proučavanja predromaničke i romaničke arhitekture« navodi autorica u predgovoru. Ona je tekst »u najvećoj mjeri oblikovala kroz osvrte na pojedine građevine«. Zbog velikoga opsega građe i širine područja tematiziranih u ovome djelu, odlučila se na određen odabir, pri čemu je istaknula »važnosti nekih građevina i otvorenih pitanja, težeći cjelovitom sagledavanju razvoja sakralne

arhitekture u pojedinim područjima«. Iscrpno su rabljeni stručni izvori i rezultati dosadašnjih istraživanja. Knjiga je opremljena s 145 ilustracija, četiri zemljovidna, popisom literature, sažetkom na engleskome jeziku te katalogima imena i mjesta.

Ranosrednjovjekovna arhitektura može se podijeliti na tri razdoblja: 7. i 8. stoljeće, razvijena predromanika (9. i 10. stoljeće) te razdoblje pojave i razvika romanike u 11. stoljeću. Razdoblje 7. i 8. stoljeća ključno je za razvoj kasnijega europskog srednjovjekovlja. Na području Apeninskoga poluotoka politička je situacija vrlo kompleksna. Bizantski posjedi isprepliću se s langobardskom državom te je njihov međusobni utjecaj stalan. Mogu se uočiti neka opća obilježja arhitekture povezana uz sredinu i vrijeme nastanka. Dok su u kasnoj antici cemeterijalne i gradske crkve imale najistaknutije mjesto, u ovom se razdoblju ističu samostanske crkve te crkve vezane uz neku karitativnu djelatnost. Općenito se građe crkve manjih dimenzija, a sličan se proces odvijao i na području Bizanta. Promijenjeni društveni odnosi iznjedrili su i potrebu za manjim i intimnijim prostorima za okupljanje zajednice. Na Pirenejskome poluotoku tijekom 7. stoljeća cvjeta vizigotska država a s njome i crkvena arhitektura. Arapsko osvajanje 711. godine dovest će do određene stagnacije sakralne arhitekture, ali će to ujedno biti početak razvoja asturijske i mozarapske arhitekture. Ipak, važnija ostvarenja tih stilova bit će sagrađena u narednim stoljećima. Na području franačke države, crkvena arhitektura ovoga razdoblja može se podijeliti na merovinško i karolinško doba. Franci su već u starokršćanskome vremenu imali kontakte s kristijaniziranim kasnoantičkim stanovništvom, a i kontinuitet antičkih gradova na području franačke države osigurao je centre za širenje kršćanstva. Iako se ovo

razdoblje u svojoj monumentalnosti ne može uspoređivati s kasnijim karolinškim razdobljem, ono je svakako temelj kasnijemu razvoju crkvene arhitekture. Potkraj 8. stoljeća započinje procvat karolinške arhitekture i traje do u 9. stoljeće. Važnim obilježjem ovoga razdoblja smatra se kontinuirani transept koji crpi nadahnuće iz velikih rimskih starokršćanskih crkava. Nasuprotne apside također su izrazito obilježje karolinškoga doba u ranijoj predromaničkoj arhitekturi. Iako se one pojavljuju već u antičko doba u Španjolskoj i sjevernoj Africi, razlika je u namjeni zapadne apside. Naime, ona je prvotno imala grobišnu namjenu, dok se karolinško doba u nju stavlja glavni oltar. Troapsidalnost je još jedno obilježje crkvene arhitekture koje se javlja već u starokršćansko doba; posebno je karakteristično u ranome srednjem vijeku. Pojava troapsidalnosti u hrvatskim krajevima smatra se izrazitim karolinškim utjecajem. Pojava *westwerka* u posljednjem desetljeću 9. stoljeća bitno je nova karakteristika karolinške arhitekture. Ova novina u arhitekturi usko je povezana s liturgijom koja se vršila u crkvenome prostoru. *Westwerk* je bio sastavni dio crkvenoga prostora koji je odgovarao karolinškoj procesijskoj liturgiji, temeljenoj na nizu zasebnih kulturnih prostora. Uz liturgiju se veže i pojava kripte. Naime, tijekom 8. stoljeća dolazi do snažnoga razvoja kulta relikvija te se i na Zapadu širi običaj prijenosa relikvija koji je bio izražen na Istoku.

Na području današnje Hrvatske 7. stoljeće je vrijeme nastanka nove etničke slike područja te ujedno i vrijeme stagnacije graditeljske aktivnosti. Ipak, kasnija su ostvarenja »veoma vrijedna i zanimljiva te dopuštaju posebno tematiziranje razvoja arhitekture 7. i 8. stoljeća na području Hrvatske«, stoga je autorica, uz poglavlja u kojima tematizira arhitekturu 7. i 8. stoljeća u Italiji, na

Pirenejskome poluotoku i na franačkom području, izložila i ranu crkvenu arhitekturu u Hrvatskoj, usporedno s drugim zemljama mediteranskoga kruga.

Prikaz crkvene arhitekture u Hrvatskoj započinje opisom povijesnih prilika u 7. i 8. stoljeću. Crkvena se organizacija na području današnje Hrvatske održala ponajviše u primorskim gradovima, a u manjim enklavama i na kontinentu. Ipak, zbog oskudnosti nalaza starokršćanske i predromaničke arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj zasad nije moguća rasprava o arhitekturi u 7. i 8. stoljeću. Crkvena arhitektura u Dalmaciji promotrena je u svjetlu odnosa bizantskih gradova i hrvatskoga teritorija. Iako se ne može tvrditi da je razvoj predromanike tekao odvojeno na ovim područjima, može se ustvrditi da su gradovi ipak imali bolje pretpostavke za početak nove ranosrednjovjekovne graditeljske djelatnosti. Ti će gradovi biti ishodišta novog razvoja. U sam početak toga razdoblja smješta se i izgradnja sv. Donata u Zadru koji je svakako najreprezentativnije zdanje ovoga razdoblja. Područje Istre imalo je malo drugačiji razvoj. U 7. stoljeću nastavljeno je korištenje starokršćanskih objekata. Do intenzivnije graditeljske i klesarske djelatnosti dolazi krajem 8. stoljeća uspostavom karolinške vlasti.

Posebno je istaknut odnos arhitekture i liturgije zbog značajnih promjena koje se u zapadnoj arhitekturi događaju u 7. i 8. stoljeću, a uvjetovane su liturgijskim razlozima. Skulpturi 7. i 8. stoljeća također je posvećena posebna pozornost. Naime, kamena skulptura jedan je od važnijih sredstava datiranja građevina. Ona ujedno predstavlja i kariku između starokršćanske i razvijene predromaničke plastike.

Ovo djelo svakako pripada temeljnoj literaturi za sve koje zanima studij predromanike.

Zvonimir Marinović